

Elnur Aqşin oğlu AĞAZADƏ
Bakı Dövlət Universiteti

MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Hazırda iqtisadi fəaliyyətdə müasir texnologiyaların intensiv olaraq dəyişən tələbə uyğun olması, dünya standartlarına müvafiq yeni malların yaradılması, yeni texnologiyaların istifadə edilməsi, innovasiyalı tərəqqinin rolunu daha da çoxaldır. Elmi-texniki tərəqqinin hazırkı mərhələsi informasiya iqtisadiyyatı dövründə inkişaf edir. Onun mahiyyəti yaradıcı əməyin nəticələrinin iqtisadiyyatın inkişafının əsas amilə çevrilməsi əsasında məhsuldar qüvvələrin köklü keyfiyyətə transformasiyası ilə səciyyələnir. İqtisadiyyatın inkişafının struktur aspekti əqli mülkiyyətə tələb və təklifin formalaşması əsasında innovasiyaların onların tətbiqi sahələrində yayılması prosesi ilə müəyyən edilir. Müəssisələrdə innovativ texnologiyaların və innovasiya infrastrukturunun inkişafı istehsalat elminin sıx əməkdaşlığını, modernləşdirmə proseslərinin stimullaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, istehsalın texniki və texnoloji cəhətdən yenilənməsi, fundamental və tətbiqi tədqiqatların nəticələrindən istifadəni və elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasının səmərəli mexanizmlərinin yaradılmasını nəzərdə tutur.

Açar sözlər: innovasiya, müəssisə, texnologiya

JEL: F43

Giriş

İnnovasiya prosesinin mərhələlərinin ardıcılığının müəyyənləşdirilməsi əsasında, fikrimizcə, elmi-texniki fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərdən və innovasiyalı kommersionlaşdırıcı subyektlərdən ibarət innovasiya potensialının strukturunu nəzərdən keçirmək mümkün olur.

Elmi-texniki fəaliyyət, öz növbəsində, fundamental, tətbiqi tədqiqat və layihə işlənməsi mərhələlərini, yəni, ideyanın konkret forma alması ilə innovasiya prosesinin mərhələləri. Məhz innovasiya prosesinin bu mərhələsində elmi-texniki fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərin resursları xərclənir: məsələn, ali təhsil müəssisələrində, elmi-tədqiqat institutlarında cəmləşən insan kapitalı; mövcud olan texniki və texnoloji resurslar, məsələn, texnoparklar, kiçik innovativ firmalar və innovasiya infrastrukturunun digər subyektləri.

Hazırda innovasiya fəaliyyəti və sahibkarlığın qarşılıqlı əlaqəsi müasir İKT-nın tətbiq olunaraq, əmək məhsuldarlığının və iqtisadiyyatın əlverişliliyinin artmasına pozitiv təsir göstərir. Bundan başqa, milli innovasiya sisteminin yaradılması və konsepsiyası yeni texnologiyaların tətbiq olunması ilə yanaşı iqtisadiyyatın institusional komponentlərinin tərtib və tətbiqində xüsusi rol oynayır.

N.Kondratiev innovasiya funksiyasının dövrlərini tədqiq etmiş və onların məhsuldar fəaliyyəti stimullaşdırmaqda konstruktivliyini

müəyyən etmişdir. Avstriyalı iqtisadçı J.Şumpeter N.Kondratyevin tədqiqatlarının elmi nəticələrinə əsaslanaraq, öz tədqiqat işini dərinləşdirərək, innovasiyanın ilkin əsasını və prinsiplərini yaratmışdır. Avstriyalı 1939-cu ildə çap olunmuş “İş dövryyələri” əsərində innovasiya dövrlərinin əsas prinsiplərinin və əsas nəzəri konsepsiyalarının başa düşülməsi və müəyyənləşdirilməsini vurğulamışdır. Müəllif rəqabət anlayışına xüsusi yer ayırmışdır ki, onun fikrincə, bu konsepsiyada “İş dövryyəsi” və s. innovasiyalar vurğulanmaqla vacibdir.(4)

Başqa bir əsərində (“İqtisadi İnkişaf Nəzəriyyəsi”) J.Şumpeter innovasiyanı texniki dəyişikliklərə iqtisadi təsir kimi tədqiq etmişdir. Burada müəllif, əslində, sahibkarlığın innovativliyinin əsasını təşkil edən istehsal funksiyasının elementlərini müqayisə etmişdir.

Alınan ideyaların, əldə olunanların və digər şeylərin praktiki həyata keçirilməsini sürətləndirən təsirli və məhsuldar mexanizm (vasitələr) kimi innovasiyaların şərhi bir qrup alimin (B.Twiss, D.Tiess, T.Iord) əsərlərində öz əksini tapmışdır. V.N.Lapin, S.Yu.Qlazzev, V.Q.Medinski və başqaları). Bundan əlavə, innovasiyanın ayrı-ayrı elementləri və mərhələləri və onun praktiki həyata keçirilməsi digər qrup tərəfindən təsvir edilmişdir (B. Santo, J. Schumpeter, Kr. Freeman, H. Hartmann, S.V. Valdaytsev və başqaları). Və nəhayət,

innovasiya anlayışı və tərfi F.Valens və F.Niksonun əsərlərində öz əksini tapmışdır.(2)

Bir sıra alimlər öz tədqiqatlarında innovasiyanın tərkib elementlərinin xüsusiyyətlərini xarakterizə etmişlər. Məsələn, B.Tviss hesab edir ki, innovasiya "... ixtira və ya ideyanın iqtisadi məzmun qazandığı proses" kimi başa düşülə bilər. V.N. Lapin innovasiyanı "...insanların məlum tələbatını daha yaxşı ödəmək üçün yeni praktiki alətin yaradılması, yayılması və istifadəsinin mürəkkəb prosesi" kimi görür.

Tədqiqatçı alim V.G. Medınski innovasiyanın əsas elementlərini tədqiq etmiş, o, innovasiyanı proses, sistem, dəyişiklik və nəticə kimi hesab edir. İnnovasiya "məhsulların (məhsulların, xidmətlərin) və texnologiyaların yaradılmasına aparan sosial, texniki prosesdir. xassələri baxımından daha yaxşıdır." E .A. Utkin yazır: "İnnovasiya adətən istehsalə daxil edilən obyekt kimi başa düşülür". Tədqiqatçı F. Riqqis isə innovasiyanı "yeni ideyanın kommersiya inkişafı" kimi xarakterizə edir.(6)

Yeniliklərin mənşəyinin fərziyyələr şəklində şərhə də öz əksini tapmışdır ki, burada aşağıdakı iki fərziyyə nümunə kimi göstərilə bilər:

K.Friman belə nəticəyə gəlmiş ki, innovasiyaların yaradılmasında müəyyən edici amil tələbatdır. A.S. Qlazıyev qeyd edib ki, innovasiya elementləri istehlak mühitində stereotiplərin təsiri altında formalaşır.(4)

Bir qrup iqtisadçı (S.Mendell, D. Ennis, F. Jansen, A.N. Folomiev, E.A. Geiger, N.N. Molchanov, L.M. Gokhberg, V.N. Arxangelsky, E.A. Utkin və s.) innovasiyaların obyektini son məhsul kimi çıxış etdiyini fərz edirlər. artıq praktiki dövrlərə daxil edilmişdir, yəni. obyekt yavaşca ilə innovasiya son məhsul kimi qəbul edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda texnologiya və avadanlıqların yenilənməsi üçün optimal müddət xeyli azaldılıb və 4-5 il, modernləşdirilmiş ərazilərdə isə 3 ilə qədərdir ki, bu müddət ərzində adətən köhnəlmə faktoru ilə yenilənmə prosesləri başlanır.(5)

İnnovasiya potensialının mahiyyətinin və məzmununun, habelə onun strukturunun müəyyənləşdirilməsi üzrə aparılan tədqiqatlar aşağıdakılara imkan verdi:

➤ nəzərdən keçirilən iqtisadi kateqoriyanı, fəaliyyəti texniki cəhətdən mümkün ideyaların həyata keçirilməsinə və cəmiyyətin mənafeyi na-

minə yayılmasına yönəlmiş xidmət göstərən innovasiya infrastrukturunu ilə birlikdə elmi-texniki fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan resursların məcmusu kimi şərh edir;

➤ innovasiya potensialının tərkibindən elmi-texniki potensialı və innovativ strukturu ayırmaq, habelə bu komponentlərin innovasiya prosesinin ardıcılığı ilə bağlı əhəmiyyətini əsaslandırmaq və onların innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinə təsir dərəcəsini müəyyən etmək;

➤ elementləri kimi innovasiya prosesinin müvafiq mərhələsində öz fəaliyyətini həyata keçirən innovasiya infrastrukturunun subyektləri müəyyən edilən regionun innovativ potensialının struktur modelini qurmaq.

M.Porter iddia edirdi ki, yalnız innovativlik müəssisələrə və ərazilərə rəqabətdə qalib gəlməyə imkan verir. Eyni zamanda, innovasiya yeni texnologiyaların inkişafı və texnologiya transferi kimi başa düşülməlidir.(7)

Son onillikdə innovativ inkişaf yoluna keçidin məqsəduyğunluğu barədə çox danışılıb və yazılıb. Bu baxımdan ciddi mənada innovasiyanın inkişafı rejiminin mahiyyətinin, ümumilikdə innovasiyanın mövcudluğunun və xüsusilə innovasiya dərəcəsinin ölçülməsi imkanlarının öyrənilməsinə ehtiyac var.

Dövlət dəstəyi müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına kömək edən hüquqi və təşkilati-iqtisadi mühitin formalaşdırılmasından ibarətdir. Fikrimizcə, innovasiya müəssisənin inkişafının keyfiyyətinə təsir edən ən mühüm amildir, onu iqtisadi sistemin yeni ideyaları uğurlu müəssisələrə çevirmək qabiliyyəti kimi müəyyən etmək olar ki, bu da yüksək keyfiyyətli yeni məhsul istehsalı ilə nəticələnir. Buna görə də onun əsas rəqabət üstünlüklərini müəyyən etmək və ən səmərəli istiqamətləri formalaşdırmaq üçün qeyri-neft sektorunda innovasiya səviyyəsinin qiymətləndirilməsi aparılmalıdır.

İqtisadiyyatın modernləşdirilməsi mərhələsi (haqqında danışdığımız innovativ şərhə) geniş əhali kütləsi yaradıcılıqla məşğul olmasa, öz misiyasını yerinə yetirməyəcək. Bu isə o halda mümkündür ki, islahatlar bütövlükdə ölkənin ehtiyaclarına yönəlsin və o, hiss olunsun.

İnteqrasiya və modernləşmə prosesləri şəraitində iqtisadiyyatda mövcud vəziyyət keçid mexanizmlərinin formalaşması və iqtisadi inkişafın yeni, innovativ komponentinin formalaşması ilə xarakterizə olunur.

İnnovativ inkişafın fərqli xüsusiyyəti biliyə artan diqqətdir, çünki o, rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün bir vasitə kimi özünü getdikcə daha çox göstərir. Bu baxımdan səmərəli istifadə problemi intellektual kapital (toplanmış insan biliyi), yeni texnologiyalara tələbatın əhəmiyyətli dərəcədə artması üçün stimullar və şərtlər.

Beynəlxalq analitik araşdırmalara görə, bilik indi həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün vacibdir, elektron bilik banklarına çıxış sonuncular üçün xüsusilə vacibdir ki, bu da yeni elmi və texnoloji nailiyyətlərin və texnologiyaların mənimsənilməsini asanlaşdırır.

Bu şərtlərdə, bu problemin müsbət həlli üçün təklif olunan parametrlərin yekunlaşdırılması üçün hələ çox iş görülməli olmasına baxmayaraq, innovasiya iqtisadiyyatı innovativ potensialın formalaşması, həyata keçirilməsi və inkişafı ilə əlaqəli iqtisadiyyat kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Yuxarıda göstərilənlərin aspektində iqtisadiyyatın innovativ vəziyyəti (iqtisadi inkişafın innovasiyası) innovativ potensialın, innovativ infrastrukturun və innovativ təhlükəsizliyin birləşməsi kimi təqdim edilə bilər.

Öz növbəsində, innovativ potensial yeni iqtisadiyyatın formalaşması üçün məhdudiyətlər sistemidir ki, bu da innovativ inkişaf məqsədlərinə nail olmaq üçün sahibkarlıq subyektində mövcud olan innovativ resurslara əsaslanan ümumi qabiliyyətdir. Onun strukturunda biz ayırırıq:

✓ kadr potensialı (burada elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə ilə məşğul olan kadrların sayını ayırd etmək olar; aspiranturadan dissertasiya müdafiəsi ilə məzun olma; hər 10 000 nəfərə düşən universitet tələbələrinin sayı);

✓ istehsal potensialı (əsas fondların köhnəlmə dərəcəsi);

✓ investisiya potensialı (əsas kapitalla qoyulan investisiyaların fiziki həcmnin indeksi);

✓ zərərli müəssisələrin payı; kredit təşkilatlarının hüquqi şəxslərə verdiyi kreditlər; istehlak qiymətləri indeksi; elmi-tədqiqat işlərinə daxili xərclər).

Müvafiq olaraq, iqtisadiyyatın innovativ inkişaf səviyyəsi yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artım dəyərinin innovativ potensial, innovativ infrastruktur və innovativ təhlükəsizlik indekslərinin cəminə nisbəti kimi müəyyən edilə bilər.

Fikrimizcə, yüksək texnologiyalı sənaye sahələrində ÜDM-in artımı 40%-ə çatmalıdır. Ona

görə də bu göstərici ölkənin iqtisadi inkişafının innovativlik səviyyəsini 25–35% intervalında müəyyən edilərək əsaslandırılır.(6)

Lakin bu göstəricinin həddlərinin məqbul olması barədə danışmaq hələ tezdir, lakin innovativ iqtisadiyyatın formalaşması dövründə innovasiyalardan istifadənin məqsədəuyğunluğu təklif olunan limit daxilində nəzərə alınmalıdır.

Eyni zamanda, vurğulamaq lazımdır ki, iqtisadi inkişafın innovativlik səviyyəsinin dəyəri müəyyən edilmiş həddən kənaradarsa, o zaman innovasiyalardan istifadədən imtina edilməlidir, çünki sahibkarlıq subyektinin lazımı və kifayət qədər innovativ potensialı yoxdur. və gələcək iqtisadi artım problemi ilə üzləşir.

Yuxarıda göstərilən tədbirlər və təşəbbüslər belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, innovativ potensialın inkişafı, innovativ infrastrukturun formalaşdırılması və innovativ təhlükəsizliyin təmin edilməsi birlikdə ölkəmizdə innovativ iqtisadiyyatın formalaşmasının institusional mexanizmini təmsil edir.

İqtisadiyyat elmi "innovasiya potensialı" iqtisadi kateqoriyasını təsvir edən bir çox təriflər ortaya qoyur, bununla əlaqədar biz mövcud müəllif mövqelərini birləşdirməyi və onun məzmununun açıqlanmasına əsas yanaşmaları vurğulamağı təklif edirik.

Birinci yanaşma çərçivəsində innovativ potensial iqtisadi sistemin innovativ fəaliyyəti həyata keçirməyə hazırlığının və qabiliyyətinin ölçüsü kimi nəzərdən keçirilir. Belə ki, V.N. Qunin onu qarşıya qoyulmuş innovasiya məqsədinə nail olumasını təmin edən vəzifələri yerinə yetirməyə hazırlığın ölçüsü, yəni innovativ layihənin və ya innovativ transformasiyalar proqramının həyata keçirilməsinə və innovasiyanın tətbiqinə hazırlığın ölçüsü kimi müəyyən edir.

İkinci yanaşma - resurs - innovasiya potensialını iqtisadi sistem tərəfindən innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin edən resursların məcmusu kimi nəzərdən keçirir. Beləliklə, S.V. Kortov şərh edir.

✓ innovasiya potensialı tam innovasiya dövrünü həyata keçirmək və müəyyən edilmiş innovasiya ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət qədər kadr, maddi-texniki baza, maliyyə, idarəetmə və s. ehtiva edən resursların məcmusudur.

✓ Bir sıra əsərlərdə təşkilatın innovativ potensialı potensialların cəmi kimi başa düşülür.

Beləliklə, məsələn, E.P. Maskaikin və T.V. Arcer bunu istehsal və texnoloji birləşmə kimi qəbul edir.

✓ Üçüncü yanaşma resurs yanaşması ilə sıx bağlıdır ki, bu yanaşmada innovasiya potensialı bu kimi resurslar toplusu deyil, sistemin bu resurslardan istifadə etmək qabiliyyətidir. Başqa sözlə, söhbət innovativ məqsədə çatmaq üçün işə salına bilən resurs imkanlarından gedir. Beləliklə, məsələn, D.I. Kokurin, buna görə innovasiya potensialı təsərrüfat subyektlərinin məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə edilə bilən yığılmış resursların istifadə olunmamış, gizli imkanlarını ehtiva edir.(8)

Beləliklə, təqdim olunan yanaşmaların hər birində bir çox orijinal təriflər “bu gün innovativ potensial problemlərinə böyük diqqət yetirilməsinə” baxmayaraq, bu kateqoriyanın mürəkkəbliyi və qeyri-kafi inkişafından xəbər verir.

“İnnovativ potensial” anlayışının tərifinə dair elmi ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsi onun elmi-texniki potensialla eyniləşdirilməsi problemini də ortaya qoydu. Bu nöqteyi-nəzərdən əksər tədqiqatçılar üçün səciyyəvidir, məsələn, bu iqtisadi kateqoriyalar arasındakı fərqlər innovasiya prosesinin mərhələlərinin həyata keçirilməsi ardıcılığı baxımından əsasdır. Eyni zamanda, biz innovasiya prosesini yeni ideyaların yaradılması və onların yeni məhsul və texnologiyalara çevrilməsi, həmçinin onların yayılması və həyata keçirilməsi (istifadəsi) prosesi kimi müəyyən etməyi mümkün hesab edirik.

İnnovasiya prosesinin mərhələlərinin ardıcılığının müəyyənəşdirilməsi əsasında, fikrimizcə, elmi-texniki fəaliyyətlə məşğul olan subyektlərdən və innovasiyaları kommersiyalaşdıran subyektlərdən ibarət innovasiya potensialının strukturunu nəzərdən keçirmək mümkün olur.

Elmi-texniki fəaliyyət, öz növbəsində, fundamental, tətbiqi tədqiqat və layihə işlənməsi mərhələlərini, yəni. ideyanın konkret forma alması ilə innovasiya prosesinin mərhələləri. Məhz innovasiya prosesinin bu mərhələsində tədqiqat və təcrübə-konstruktor işləri aparən subyektlərin resursları xərclənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi-texniki fəaliyyət prototip yaratmaqla ideyaya maddi forma vermək üçün eksperimental iş olduğundan innovasiya prosesinin bu mərhələsində maliyyə resurslarının əhəmiyyətsiz olması tələb olunur. İnnovasiyaların kommersiyalaşdırılması mərhələsində

əhəmiyyətli maliyyə inyeksiyalarına ehtiyac var, yəni. istehsal edilmiş prototipin texniki məqsədəuyğunluğu sübut edildikdə və bu yeniliyin kommersiya məqsədəuyğunluğundan gələcək mümkün iqtisadi effekt müəyyən edildikdə.

İnnovasiyaların kommersiyalaşdırılması innovasiya prosesinin mərhələsi kimi milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində hazır innovativ məhsulların marketinqi, istehsalı və paylanması mərhələlərini əhatə edir. İnnovasiyaların kommersiyalaşdırılması və yayılması innovasiya infrastrukturunun subyektləri tərəfindən həyata keçirilir ki, bunlar innovasiya və texnologiya mərkəzləri, texnologiya və innovasiya zonaları, innovasiya və sənaye kompleksləri və s. Nəticədə biz innovasiya infrastrukturunu istehsal, bazara çıxarma, innovasiyaların yayılması və istifadəsi prosesində iştirak edən təsərrüfat subyektlərinin kompleksi kimi müəyyən edirik.

İnnovasiya infrastrukturunun tərkib hissəsi kimi, fikrimizcə, müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaradan, innovasiya prosesinin bütün mərhələlərində innovasiyanın yaradılmasına köməklik göstərən və dəstəkləyən subyektlərin məcmusunu qeyd etmək olar. Bu təşkilatlar qrupuna konsaltinq, məlumat, idarəetmə və əlaqələndirmə, ekspert xidmətləri, o cümlədən innovativ texnologiyaların lisenziyalaşdırılması və patentləşdirilməsini həyata keçirən dövlət orqanları daxildir.

Belə ki, müəssisənin innovativ potensialı elmi-texniki potensial, o cümlədən innovasiyaların yaradılmasına yönəlmiş resursların məcmusu və elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə ilə bilavasitə məşğul olan, müvafiq innovasiya infrastrukturunu ilə xidmət göstərən, fəaliyyətinin yayılmasına yönəlmiş subyektlər kompleksidir. kommersiya əsaslı yeniliklərdir.

Elmi-texniki potensialın və innovasiya infrastrukturunun keyfiyyətli qarşılıqlı əlaqəsi sənayedə bilavasitə innovasiya məhsulu olan innovasiya fəaliyyətinin nəticəsini müəyyən edir. Və bu anlayışlar arasında əlaqə faktiki mövcud olsa da, innovativ fəaliyyəti innovativ fəaliyyətin nəticəsi hesab etmək, fikrimizcə, yanlışdır: müəssisədə innovativ fəallığın səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, yüksək texnologiyalı məhsulların innovativ fəaliyyətin payı bir o qədər yüksəkdir. göndərilmiş məhsulların ümumi həcmi.

Ətraflı nəzərdən keçirilməsini tələb edən digər məqam elmi-texniki potensialın və innovasiya infrastrukturunun rayonun innovasiya fəallığının səviyyəsinə və innovasiya fəaliyyətinin nəticəsinə təsir dərəcəsidir. Beləliklə, bir sıra tədqiqatçılar hesab edirlər ki, innovasiya potensialının bu struktur elementləri öz iqtisadi mahiyyəti ekvivalentdir.

Müasir və inkişaf etmiş bazar münasibətlərinin mövcud şəraitində iqtisadi olan fəaliyyətin əsas yükü iqtisadiyyatın öncül ayrılmaz hissəsi olan müəssisələrin üzərinə düşür. Kiçik olan müəssisələrdə vacib istehsal prosesi təşkil olunur. Həm strateji, həm cari, həm də operativ planları işlənilib təhlil edilərək hazırlanır, kiçik müəssisənin menecementi kimi səmərəli olan idarəetməsi yerinə yetirilir, innovasiya (yenilik) və mühüm investisiyanın fəaliyyəti baş verir, maliyyənin resurlarından qənaətlə istifadə etmək üçün müxtəlif tədbirlər görülür.

Dünya təcrübəsində müəssisələrin və sahibkarlığın kiçik fəaliyyətinin haqqında qəbul edilən qanunvericiliyin təhlili orada yaşayan vətəndaşların və bütövlükdə olan cəmiyyətin mənfəətin əldə olunması məqsədilə risk, eyni zamanda əmlakının öhdəliyi şəraitində həyata keçirdikləri azad fəaliyyət sahəsi kimi sahibkarlıq fəaliyyətini göstərir. Müəssisələrdə dayanıqlı olan maliyyə üzrə potensialın formalaşması, kiçik olan müəssisənin qabaqcıl istiqamətlər üzrə onların səmərəli formada bölüşdürülməsi, eyni zamanda istifadəsilə müəyyən edilir. İnkişafını etmiş olan ölkələrin təcrübələri isbatlayırlar ki, maliyyə üzrə potensialın formalaşması məsələsi geniş məzmunu sahib olan mürəkkəb-qarışıq, sistemli problemdir.

Hər bir müəssisənin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi məhz özünün daxili maliyyəsinin ehtiyatlarını daha da artırmaqdan asılıdır. O məsələnin tərkibi kimi maliyyə resurslarının yaranması və həmin mexanizm formalarının üzə çıxarılması, maliyyə resurslarının ümumi strukturu üzrə optimallaşdırılmasının vəzifələrinin müəyyən edilməsi və həlli zərurəti istiqamətlərinin aşkar edilməsi çıxış edir. Təsərrüfat subyektlərinin sərəncamında olan təsərrüfat daxili, təsərrüfatdan kənar maliyyəsinin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, elm və texniki olan tərəqqinin

nailiyyətlərindən bəhrələnərək təkrar olan istehsalının genişləndirilməsi pul gəlirləri və daxilolmaları kiçik olan müəssisənin maliyyəsinin ehtiyatlarını bütövlükdə təşkil etməklə onun imicini artırır. Maliyyə ehtiyatlarının düzgün, səmərəli bölüşdürülməsi və istifadəsi bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə dayanıqlığının təkmilləşdirilməsinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Maliyyə ehtiyatlarının sürətlə artması elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə, müəssisələrdə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və xarici ölkələrin yardım etməsi ilə əlaqədardır. (8)

Müasir şəraitdə səhm qoyulması əsasında kiçik müəssisələrin yaradılması daha optimal hesab edilir. Kiçik müəssisələr müxtəlif qurumlar ilə birlikdə təsis edilə bilər. Bunlardan biz ictimai kooperativ müəssisələri, xüsusi şəxsləri, mülkiyyətin digər formalarına əsaslanan təşkilatları və dövləti də misal kimi göstərə bilərik.

Maliyyənin dayanıqlığını qoruyub saxlamaq və bazarın təsərrüfat sistemində stabil yerini tutmaq həyəcənə ilə hər bir kiçik müəssisə özünün maliyyə üzrə resurslarını müəyyən zaman kəsiyində fəaliyyət növləri üzrə bölüşdürür. Bu proseslərin dərinləşməsi təcrübə zamanı yeri düşdükcə yeni vacib maliyyə vasitələrinin aşkarlanmasına və eyni zamanda istifadəsinə də gətirib çıxarır. Müasir dövrdə, xüsusilə kiçik biznesin subyektlərindən olan kiçik sahibkarların dəstəklənməsi sisteminin formalaşdırılması zəruridir. Çünki kiçik olan biznesin tənzimlənməsi və onun dəstəklənməsi sferasında köklü qərarların qəbul olunmasına maneə yaradan səbəb əsaslı sistemin olmamasıdır. Beləliklə, səmərəli olan idarəetmə məqsədi ilə kiçik sahibkarlığın idarə olunmasının çox şaxəli sistemini yaratmaq məqsəduyğundur. (11, 148)

Təhlillərə baxdıqda anlaşılır ki, maliyyə resurslarının müəyyənləşdirilməsinin ilkin prinsiplərindən biri onların ümumi gəlir (mənfəət), yaranmış vəsaitlərin artıqlığının amortizasiya ayırmaları, və s. kimi onların qəbul etdiyi formalara görə bölünməsi və əlaqələndirilməsidir. Bundan başqa, kiçik müəssisələrin vəsaitlərinin dövriyyəsində zəruri olan onların rolunun aydın ifadə olunmasıdır.

Beləliklə, müxtəlif maliyyə axınlarının ümumi tendensiyalarını qiymətləndirməklə

maliyyə üzrə resursların mahiyyətinin müəyyənlişməsində baxılan metodoloji yanaşmaları nəzərə alaraq, üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını tədqiqat obyektini kimi müəyyənlişdirmək olar.

Maliyyə resursları elə gəlirlər və yığımlarıdır ki, bunun əsasında kiçik müəssisələrin sərəncamında maliyyə və kredit sisteminin qarşısında onun öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, işçilərin maddi cəhətdən stimullaşdırılması, geniş olan təkrar istehsalın xərclərinin həyata keçirilməsi mümkündür. Maliyyənin resurslarının qorunmasının təmin edilməsi kiçik müəssisə üçün olduqca vacib və həlli ləbüd problemdir. Kiçik fəaliyyətini göstərən müəssisələr daxilində onun maliyyəsinin vacib ehtiyatları əsas etibarilə istehlaka hazır olan məhsulun (görülmüş olan işlərin, göstərilmiş xidmətlərin) satışından alınan mənfəətdən və əsas olan vəsaitlərinin amortizasiya üçün ayırmalarından ibarətdir.

Kiçik müəssisənin normal təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin eyni zamanda maliyyənin resurslarından rəşional istifadəsinin çətinlişdirilməsi və ya stimullaşdırılması həyata keçirilən maliyyə siyasətindən birbaşa asılıdır. O da özünün növbəsində maliyyənin dayanıqlığına təsir edən ən vacib göstəricilərdəndir. İlk növbədə dövlətin vergi siyasəti olduqca mühüm əhəmiyyətli kəsb edir. Beləliklə, kiçik olan müəssisənin maliyyə resurslarının dövriyyədən kənara yayınmasına aparan bir sıra səbəblər içərisində biz misal olaraq vergilərin satılan məhsulun maya dəyərində daxil olunması, əlavə dəyər vergisi (ƏDV) üzrə büdcəyə olan ödənişlərin xüsusiyyətləri, mənfəət vergisi üzrə avans ödənişləri göstərə bilərik. Bu onları-kiçik müəssisələri yüksək olan faizli borclara, planlanmamış vəsaitin mənbəyi axtarışına, maliyyə distiplininin pozulmasına məcbur etməklə fəaliyyətinin səmərəlilik göstəricisini azaldır və maliyyənin vəziyyətini pisləşdirir.

Kiçik müəssisələrdə maliyyənin ehtiyatlarının təhlillili toparlanması onlardan ən düzgün və sərfəli formada istifadə etmək bir qədər mühüm amildir. Maliyyə ehtiyatlarından istifadənin müxtəlif istiqamətləri, məsələn, alınan xammal-materialların dəyəri üçün ödənişlər üzrə, vergiyə və məcburi sığortaya olan ödənişlər üzrə, götürülmüş bank kreditlərinə görə faiz ödənişləri üzrə vardır. Bu

səbəbdən geniş və çoxşaxəli olması hər zaman vurğulanır. Bu sadalanan istiqamətlər isə əsasən iqtisadiyyatda öncül yer tuturlar.

Kiçik olan müəssisələrin maliyyəsinin menecmentinin doğru təşkilati nəticəsində ən sərfəli şərtlərlə maliyyə ehtiyatlarını cəlb etmək, onları böyük kar ilə investisiyanın qoyuluşuna yönəltmək, maliyyə bazarında qiymətli olan kağızlar üzrə alğı-satqısı edərək faydalı olan əməliyyatları həyata keçirmək şansı da yaranır. Kiçik müəssisələrin maliyyə vəsaitinə tələbatının ödənilməsində kommərşiya banklarının rolunun artırılması üçün kiçik olan sahibkarlara krediti verən banklara müəyyən verginin güzəştlərinin verilməsi, digər stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi, bankların respublika bölgələrində filiallarının yaradılması, onların kiçik olan sahibkarlarla işləmək təcrübəsinin artırılması vətənləqdır. Kiçik müəssisələrin banklardan kredit almaq imkanlarına kreditə təminat məsələsi əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bankları onlara - kiçik müəssisələrə kredit verməkdən çəkindirən ən vacib səbəb onların alınacaq kredit üçün girov qoymağa əmlakının olmaması və ya azlığıdır. Buna görə respublikada kiçik müəssisə sahiblərinə kreditə olan təminat mexanizminin yaradılması məqsədə daha uyğundur. Kiçik olan müəssisə sahiblərinə ixtisaslaşdırılmış dövlətin bankının yaradılması imkanları da həmçinin öyrənilməlidir.(13)

Hazırkı dövrdə dünya ölkələrində mikro kredit mexanizmlərinin əhəmiyyəti daha çox artmışdır. Mikro kredit əhalinin geniş təbəqəsinin kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsində və onların iqtisadiyyatın inkişafında fəal iştirakında öz əhəmiyyətini isbatlamışdır. Respublikada kiçik olan müəssisələrin sayının, əhalinin kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinə marağının artmasına baxmıyaraq onlardan bir çoxu pul yığına malik deyil və kiçik fəaliyyətə başlamaq üçün az məbləğdə kreditə ehtiyac vardır. Onların-kiçik olan müəssisələrin həmin kreditdən geniş miqyasda istifadəsinin təmin edilməsi məqsədlə mikro kredit sxemi sadələşdirilmişdir. Kredit almaq prosedurası bürookratik maneələrdən azad olduğu üçün əksər sənədlərə ehtiyac olmur. Buna görə respublikada mikro kredit

sxemlərinin inkişafı sahəsində tədbirlər görülməsi də məqsədəuyğun olardı.

Həmçinin real iqtisadiyyatın inkişafına mühüm təsir göstərən İslam bankçılığının əhəmiyyətini də vurğulamaq istəyirəm. Qlobal maliyyə böhranı İslami maliyyə sistemi ilə idarə olunan müəssisələrdə o qədər də təsir etmədiyini müşahidə edirik. Bu sektor puldan pul qazanmağı özünə məqsəd qoymur, əksinə, real iqtisadi vəziyyətə və real iqtisadiyyata əsaslanır. Digər tərəfdən mudarabə kimi praktikada az tətbiq olunan üsullarla kiçik sahibkarların inkişafına təkan olunur. İslami bankçılıqda borc alanla yanaşı bank da qazanc əldə edir. Şərik olmaq bir neçə faiz daha çox əldə olunan gəlirlə nisbətə hər halda yüksək qiymətləndirilməlidir.

(<http://ser.az/az/pages/13/>)

Müəssisə və təşkilatların maliyyə dayanıqlığının əsas göstəriciləri istehsalın təşkil olunma səviyyəsi, xarici investor və kreditorlardan asılılıq səviyyəsi, kiçik təsərrüfat və maliyyəsinin əməliyyatlarının səmərəliliyi, borc ödəmə qabiliyyətliliyi səviyyəsi və mənfəətlilik səviyyəsindən ibarətdir. Beləliklə, kiçik müəssisənin maliyyə vəsaitlərinin səmərəliliyinin mühüm şərti onun əsaslandırılmış idarə olunmasıdır. (3,98)

Respublikamızda kiçik olan sahibkarlığa dövlətin dəstəyinin hüquqi cəhətdən bazasının əsası bu mövzu ilə əlaqəli qanunu təşkil edir. Bu qanun hər 1 kəsin azad sahibkarlıq fəaliyyəti ilə qanun ilə qadağa olunmayan digər növdən olan iqtisadiyyat üzrə fəaliyyət sahəsilə məşğulluq etmək hüququnun həyata keçirilməsi məqsədini özündə ehtiva edir. Qanun ölkəmizdə kiçik sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi, hüquqi, təşkilati əsaslarını müəyyən edir.

Ölkəmizdə kiçik sahibkarlığın inkişafı 2020-ci il üzrə gələcəyə baxışımızı daha da genişləndirmək üçün olan konsepsiyada da əsas olan hədəflər kimi əksini tapmışdır. Bu sahənin inkişafı naminə bir çox əhəmiyyətli işlər edilir. İki min on dördüncü ilin ölkəmizin prezidenti tərəfindən sənaye olan il kimi elan edilməsi də bariz nümunələrdəndir. Ancaq, inkişafını etmiş olan ölkələrdə kiçik biznesin Ümumi Daxili Məhsuldakı (ÜDM) hissəsi əlli faizdən çox olmasına baxmayaraq, ölkəmizdə kiçik sahibkarlığın həm xaricə olan ixracatda, həm də ÜDM-də payı olduqca aşağıdır. Mütəxəssislər

bunu Azərbaycanın neft ölkəsi olması ilə əlaqələndirirlər. ÜDM-də neftimizin payının kifayət qədər çox olması da bununla əlaqədardır və bu sektorda daha çox iri şirkətlər fəaliyyət göstərdiklərindən, iri sahibkarlığa düşən pay da yüksəkdir. (1)

Ölkəmizdə kiçik sahibkarlığa güzəştli kreditlər verilərək stimullaşdırılsa da əksər banklar kiçik müəssisə sahiblərinə uzunmüddətli kredit ayırmaqda maraqlı olmamasına səbəblər vardır. Əvvəla biznes kreditlərin məbləği böyükdür və eyni zamanda uzunmüddətli dövrə verilir. Bu isə banklar üçün istehlak kreditlərinə nəzərən daha riskli kredit qrupuna aid edilir və verilən biznes növlərdən olan kreditlərinin faiz dərəcələri olduqca çox yüksəkdir. Statistik göstəricilərə nəzər yetirdikdə görürük ki, keçən il üzrə ölkəmizdə biznes olan kreditlərinin faizləri minimum rəqəm olaraq 11 faiz təşkil edib. Sahibkarlığın subyektləri əskik vəsaitin qıt olmasından əziyyət çəkdiqləri üçün bizneslərini sərbəst şəkildə qura bilmirlər. Kiçik sahibkarların həmin aldıqları vəsaitləri geri qaytarmaqda əziyyət çəkmələrinə səbəb isə faizlərin yüksək olduması göstərilir. Ölkə prezidentimiz İlham Əliyev “Üstünlük istehlak üçün olan kreditlərə yox, mövcud real olan sektora yönəldilməlidir” - ifadəsi ilə bankları real sektoru dəstəkləməyə çağırıb.

Məlumatlara görə, cari il ərzində biznes kreditlərinin faizlərin 1 rəqəmli olma ehtimalı vardır. O isə kiçik sahibkarlığın inkişafına təkan verməklə kiçik müəssisələrin də öz növbəsində maliyyə dayanıqlığına müsbət istiqamətdə təsir edəcəkdir.

Proqnozlaşdırmaları nəzərdən keçirdikdə görə bilirik ki, bu sektorun dəstəklənməsi nəticəsində çox yaxın gələcəkdə, gələcək on il müddətində, kiçik olan biznesin daha da inkişaf edərək ölkəmizin iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən birinə çevriləcəyi vəd edilir. Kiçik olan biznesindəvamlı və dayanıqlı inkişafını təmin edilməsi naminə:

- Sahibkarların mövcud maliyyəsinin imkanları mümkün qədər genişləndirilməlidir. Yəni ki, həmin sektorda fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlar-kiçik müəssisə sahibləri maliyyə vəsaitlərinə çıxışı təkcə dövlətimizin hesabına yox, özəl qurumların sayəsində də əldə edilə bilməlidirlər. Kiçik sahibkarlar əsasən yaradıl-

mış şərait əsasında güzəştli kreditlərdən kommersiya bankları vasitəsi ilə yararlanma bilməlidirlər.

- Kiçik olan sahibkarlığın dəstəkləndirilərək həvəsləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən kommersiya bankları stimullaşdırılmalıdır. Yəni, buradan biz belə nəticəni almış olarıq ki, müəyyən güzəştlərin edilməsi real olan sektorun sahələrinə daha da çox pul vəsait ayıran mövcud banklara aid edilə bilər.

- Faizin milli gəlirin ədalətli bölgüsünə yaratdığı maneələr aradan qaldırılmalıdır. Nəzərə alaq ki, faiz kapitalın qoyuluşunda risklərin və maya dəyərinin artmasına səbəb olar. Həm süni qiymət artımının göstəricisi, həm də inflyasiya göstəriciləri faiz dərəcəsinə təsir edir ki, o da nəticə olaraq məhsulun maya dəyərində öz əksini (əks təsirini) tapır. Bu da öz növbəsində faizsiz bankçılığın mahiyyətinin əhəmiyyətliyi açıqlayır.

- Bu sahəyə maliyyə dəstəyi ilə yanaşı, xüsusi olaraq yaradılan proqramlarla təminatlarının vasitəsi ilə də həvəsləndirmək mümkündür. Gender balansı (qadın və kişilərin ictimai işlərdə bərabərliyi) kiçik biznes sahəsində dəstəklənməsi məqsədə uyğundur. Məsələn, Xanımların rəhbəri olduqları kiçik müəssisələrə vergi güzəştlərinin vasitəsi ilə sinkişaf etdirilə bilər. (Dünya ölkələrindəki bu təcrübələri müəyyən çərçivələr daxilində ölkəmizdə tətbiq etmək olar)

- İxrac imkanları olan kiçik müəssisə sahiblərinə ixracın həcmində uyğun olaraq subsidiyaların verilməsi imkanını yaranır. Beləliklə, kiçik müəssisə nə qədər ki çox miqdarda məhsulu ixrac edərsə, ölkəmizə daha artıq valyuta daxil olmasına imkan yaranar. Buna görə ixrac qabiliyyətinin yüksək ölçüsü və fəaliyyət sahəsinə görə kiçik müəssisələr mütləq istiqamətdə stimullaşdırılmalıdır.

- Ölkəmizdə tərəqqi yönümlü olan sferanın inkişafı dinamikası mütləq sürətləndirilməlidir. Bu halda olduğu zaman azad rəqabət mühiti yaranar ki, o da özünün növbəsində kiçik biznes sahəsinin inkişafında olduqca çox mühüm rol olaraq oynayar.

Nəticə

Müəssisələrdə innovasiya potensialının mahiyyətinin və məzmununun, habelə onun strukturunun müəyyənləşdirilməsi üzrə aparılan tədqiqatlar aşağıdakılara imkan verdi:

- ✓ nəzərdən keçirilən iqtisadi kateqoriyanı, fəaliyyəti texniki cəhətdən mümkün ideyaların həyata keçirilməsinə və cəmiyyətin mənafeyi naminə yayılmasına yönəlmiş xidmət göstərən innovasiya infrastrukturunu ilə birlikdə elmi-texniki fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan resursların məcmusu kimi şərh edir;

- ✓ innovasiya potensialının tərkibindən elmi-texniki potensialı və innovativ strukturu ayırmaq, habelə bu komponentlərin innovasiya prosesinin ardıcılığı ilə bağlı əhəmiyyətini əsaslandırmaq və onların innovasiya fəaliyyətinin nəticələrinə təsir dərəcəsinə müəyyən etmək;

- ✓ müəssisənin innovativ potensialının struktur modelini qurmaq, onun elementləri kimi innovativ potensialın subyektləri innovasiya prosesinin müvafiq mərhələsində fəaliyyət göstərən infrastrukturun yaradılması.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov N.G. İqtisadi inkişaf modelində innovasiya siyasəti. Mövzu ilə bağlı beynəlxalq konfransın materialları “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli”. – T. IV. – Bakı, 2021.

2. Cheung, W.M., Mileham, A.R., Newnes, L., Marsh, R., and Lanham, J. D. 2010. An Extended-Enterprise Digital Data Library for Through-Life Cost Estimation in Innovative Product Development. In

3. Chursin, A., Vlasov, Y., and Makarov, Y. 2017. Mathematical Methods Applied to Manage Risks Associated with Innovative Activity of High-Tech Enterprises. In Innovation as a Basis for Competitiveness: Theory and Practice (253-302). Springer International Publishing, Cham, Germany.

4. Dachs, B., Ebersberger, B., 2018. The innovative Performance of Foreign-Owned Enterprises in Small Open Economies. The Journal of Technology Transfer, 33(4): 393-406. doi:10.1007/s10961-007-9058

5. Huang, G. Q., Mak, K. L., and Maropoulos, P. G. (2020). Proceedings of the 6th CIRP-Sponsored International Conference on Digital Enterprise Technology (349-360). Springer Berlin Heidelberg, Berlin, Heidelberg, Germany.

6. Huber, D., Kaufmann, H., and Steinmann, M. 2020. The Organizational Structure: The Innovative Enterprise. In *Bridging the Innovation Gap: Blueprint for the Innovative Enterprise* (pp. 53-91). Springer International Publishing, Cham, Germany.

7. Kulkarni, V., and Sunkle, S. 2018. Toward Innovative Model Based Enterprise IT Outsourcing. In Franch, X. and Soffer, P. (eds). *Proceedings of CAiSE 2013 International Workshops on*

Information Systems Engineering (253-263). Springer Berlin Heidelberg, Berlin, Heidelberg, Germany.

8. Latyshev, I.O., and Akhmetshin, E.M. 2019. Methodological Approaches to Analyzing the Indicators of Human Capital Management in the Interests of Innovation Development of Enterprise. *International Business Management*, 9(6): 1565-1570. doi:10.3923/ibm.2015.1565.1570

Aghazade Elnur Aghshin's son
Baku State University

Theoretical aspects of the study of innovation activity in enterprises

Summary

At present, in the economic activity, modern technologies match intensively changing demand, create new goods according to world standards, use new technologies, and increase the role of innovative progress. The current stage of scientific and technical progress is developing in the era of information economy. Its essence is characterized by the radical qualitative transformation of productive forces based on the transformation of the results of creative labor into the main factor of economic development. The structural aspect of economic development is determined by the process of spreading innovations in their fields of application based on the formation of demand and supply for intellectual property. The development of innovative technologies and innovation infrastructure in enterprises involves close cooperation of production science, stimulation and development of modernization processes, technical and technological renewal of production, use of the results of fundamental and applied research, and creation of efficient mechanisms for conducting scientific research.

Keywords: innovation, enterprise, technology

Агазаде, сын Эльнура Агшина
Бакинский Государственный Университет

Теоретические аспекты исследования инновационной деятельности на предприятиях

Резюме

В настоящее время в экономической деятельности современные технологии соответствуют интенсивно меняющемуся спросу, создают новые товары по мировым стандартам, используют новые технологии, повышают роль инновационного прогресса. Современный этап научно-технического прогресса развивается в эпоху информационной экономики. Его суть характеризуется радикальным качественным преобразованием производительных сил, основанным на превращении результатов творческого труда в главный фактор экономического развития. Структурный аспект экономического развития определяется процессом распространения инноваций в областях их применения на основе формирования спроса и предложения на интеллектуальную собственность. Развитие инновационных технологий и инновационной инфраструктуры на предприятиях предполагает тесное сотрудничество производственной науки, стимулирование и развитие процессов модернизации, технического и технологического обновления производства, использование результатов фундаментальных и прикладных исследований, создание эффективных механизмов проведения научных исследований. .

Ключевые слова: инновации, предприятие, технология.